

de persoon van Allard de la Court (1688-1755), die het pand in de eerste helft van de achttiende eeuw bewoonde en er later ook eigenaar van werd, staat daarbij centraal. Deze rijke lakenfabrikant en -koopman liet niet alleen het interieur van het huis verfraaien, maar bracht er ook zijn internationaal befaamde kunstverzamelingen en andere collecties onder. Deze worden aan de hand van de door De la Court zelf samengestelde inventarissen uitvoerig besproken. Na van dit alles kennis te hebben genomen, is het echter wel erg droevig te moeten lezen hoe deze met zoveel zorg en liefde opgebouwde collecties na de dood van zijn weduwe uiteenvielen, alsook hoe aan het begin van deze eeuw het kapitale interieur van Rapenburg 6 van de meeste van zijn achttiende-eeuwse decoraties werd ontdaan, om te worden hergebruikt in een landhuis onder Heemstede.

Het is de opzet van de Rapenburg-serie om in ieder deel enkele inleidingen op te nemen, die meer algemene aspecten van de bewoningsgeschiedenis van het Rapenburg als geheel belichten. Deel II bevat een beschouwing van de hand van J. J. Terwen over 'De architectuur van het Hollands classicisme in Leiden' (3-43). Hierin komt de auteur onder meer tot de conclusie dat vooral de gevels volgens het zogenaamde Capra-schema — een pilasterorde op een hoge onderbouw — uit de tweede helft van de zeventiende eeuw 'typerend voor Leiden en bepalend voor het Rapenburg' (40) mogen worden genoemd. Een tweede bijdrage is gewijd aan 'Enkele aspecten van de 18de-eeuwse decoratieve schilderkunst in Leidse huizen' (44-72). De schrijver, B.M. van der Goes, stelt daarin dat de versiering in de vorm van geschilderde kamerbehangsels, plafonds, bovendeur- en schoorsteenstukken in Leiden geen specifiek eigen gezicht heeft gehad. Veel kunstenaars waren van buiten de stad afkomstig, zo constateert hij, en naarmate de achttiende eeuw verstreek, werden de voorstellingen en de motieven steeds clichématiger en trad een steeds grotere standaardisatie op.

Deel II van *Het Rapenburg* getuigt opnieuw van de noeste speurzinnigheid van degenen die aan dit onderzoeksproject hebben meegewerkt. Een indrukwekkende hoeveelheid gegevens werd door hen bijeengebracht en is in dit boek verwerkt. Die overvloed aan informatie komt de leesbaarheid evenwel niet steeds ten goede. Het geduld van de lezer wordt namelijk meer dan eens danig op de proef gesteld wanneer hij, aan de hand van overgeleverde boedelbeschrijvingen en boedelinventarissen, voor de zoveelste keer de moeizame rondgang moet maken door de verschillende kamers van de desbetreffende huizen. Dit neemt overigens niet weg dat ook dit tweede deel van *Het Rapenburg* veel belangwekkends bevat voor zowel de kunsthistoricus als de historicus. Veel lof verdienen wederom de talrijke illustraties, tekeningen en plattegronden, die de tekst voortreffelijk aanvullen en toelichten.

A. J. C. M. Gabriëls

J. M. G. van der Poel, *Scheepsmodellen in Nederlandse kerken* ('s-Gravenhage: Staatsuitgeverij, 1987, 239 blz., f39,50, ISBN 90 12 05606 3).

De auteur, landbouwhistoricus en emeritus-hoogleraar aan de Landbouwniversiteit van Wageningen, heeft een bijzondere belangstelling voor de materiële cultuur. Zowel in adviserende als in bestuurlijke zin was hij betrokken bij de belangrijkste Nederlandse musea op dit terrein, het Openluchtmuseum te Arnhem en het Zuiderzeemuseum te Enkhuisen. Zijn eerste publikatie over het verschijnsel kerkscheepjes verscheen in *Uit het Peperhuis* (1974, nr. 3), het tijdschrift van het Zuiderzeemuseum en was een eerste inventarisatie. De Deen H. Henningsen was hem

voorgegaan met publikaties over kerkscheepjes in Denemarken (1950 en 1952). De belangstelling voor deze categorie van objecten nam sedert de jaren vijftig sterk toe. Het was een van de thema's van het International Congress of Maritime Museums in 1981. Het Rijksmuseum Het Catharijneconvent organiseerde er in 1985 samen met het Fries Scheepvaartmuseum en het Veluws Museum een tentoonstelling over. Het veertigjarig jubileum van de Vereniging 'Vrienden van het Zuiderzeemuseum' op 26 september 1987 tenslotte was de aanleiding om het nu afgeronde onderzoek van Van der Poel als jubileumgeschenk aan de leden aan te bieden.

In de inleiding (hoofdstuk 1) stelt Van der Poel dat het de volkskundigen waren die, zonder zich in deze materie te verdiepen, ervan uitgingen, dat alle kerkscheepjes votiefscheepjes waren. De maritieme historici volgden klakkeloos, terwijl de aanwezigheid van grote aantallen kerkscheepjes in protestantse kerken toch twijfel had moeten brengen. Daarmee was voor Van der Poel het onderzoekspad uitgezet: niet alleen inventariseren en de traditie in buiten- en binnenland onderzoeken, maar ook de denkbeelden over votiefpraktijk en kerkinrichting bij dat onderzoek betrekken.

In ons land en het huidige België was het plaatsen van scheepsmodellen in woningen in de zestiende eeuw al wijd verbreid. Ook in vergaderzalen van raadhuisen, gildehuizen en admiraliteiten sierden zij het interieur, bijna altijd hangend (hoofdstuk 2). De gewoonte om in kerken scheepjes te hangen kwam in heel Europa voor (hoofdstuk 3). Het was in Zuid-Europa onderdeel van de votieftraditie. Anders dan bij votiefschilderijen, is bij scheepsmodellen lang niet altijd vast te stellen of het om een votiefgeschenk gaat. Van der Poel gaat ervan uit dat, wil er sprake zijn van een votiefschip, er duidelijke aanwijzingen moeten zijn dat er een gelofte is gedaan een scheepsmodel aan de kerk te schenken wanneer een geveerde gang van zaken zal uitblijven.

Veel votiefscheepjes in Nederlandse kerken blijken van was of zilver te zijn (hoofdstuk 4). In de mirakelboeken, waarin geloftes dikwijls opgetekend werden, heeft Van der Poel geen vermelding van houten scheepsmodellen aangetroffen. Veel kerkscheepjes zijn bedoeld als sierscheepjes, bijvoorbeeld de hangscheepjes bij de gilde-altaren. De traditie om in protestantse kerken houten scheepjes te hangen, kan hierdoor geïnspireerd zijn. Het is geen rechtstreekse voortzetting van de rooms-katholieke votiefpraktijk, die immers door de calvinisten werd afgewezen (hoofdstuk 5). De traditie ontstond in de gereformeerde kerken, die als openbare gebouwen ook door het wereldlijk gezag gebruikt werden. De kerkmeesters zorgden er voor, dat het kerkinterieur niet alleen een representatief karakter had, maar ook enige luister en praal uitstraalde door plaatsing van fraaie voorwerpen. In de negentiende eeuw dreigde de traditie te verdwijnen als gevolg van gewijzigde denkbeelden over de kerkinrichting en vanwege verminderde financiële steun van de overheid. Dit leidde tot een soberder kerkinterieur. Na 1945 leefde de traditie sterk op. Deze ervaring brengt Van der Poel in verband met de toegenomen mobiliteit van de bevolking, die op vakantie in het buitenland in vele kerken scheepjes zag hangen en ook in eigen land via de kerkepad-dagen van de NCRV (ook op tv) sedert 1976 met het verschijnen van de kerkscheepjes geconfronteerd werd.

In een afzonderlijk hoofdstuk (6) gaat Van der Poel in op de algemene gegevens omtrent de kerkscheepjes, zoals datering, modelbouwers en schenkers, type model (blokmodellen en vanaf het midden van de negentiende eeuw spantmodellen) en de gevolgen van restauraties. In hoofdstuk 7 wordt een overzicht gegeven van alle scheepsmodellen in Nederlandse kerken, ook van modellen die in de loop der tijden verdwenen zijn. Van der Poel kon in totaal 94 kerkscheepjes traceren in de provincies Friesland, Overijssel, Flevoland, Gelderland, Noord-Holland, Zuid-Holland en Zeeland. Het oudste model is het boeiermodel uit 1550 in de St. Bavo

te Haarlem, het enige model uit de zestiende eeuw. Het overzicht is ingedeeld naar provincie, plaats en kerk. De meestal beknopte beschrijvingen bevatten gegevens over de datering, bouwwijze, bouwers en/of schenkers, bijzondere merken en in voorkomende gevallen een analyse van afbeeldingen. Van der Poel besteedt ook bijzondere aandacht aan dikwijls verkeerde interpretaties van personen die het model in het verleden hebben gerestaureerd of geconserveerd. Het boek besluit met enige bijlagen: voetnoten, beknopte bibliografie en een kwantitatief overzicht in tabelvorm van scheepsmodellen in Nederlandse kerken.

Tijdens het symposium 'Het voorwerp als historische bron', gehouden op 26 mei 1982 in het Rijksmuseum te Amsterdam, werd geconcludeerd, dat historische voorwerpen een belangrijke bron voor historici kunnen zijn, mits er een speciale bronnenkritiek voor ontwikkeld zou worden en kennis omtrent de vervaardigings- en gebruiksomstandigheden beschikbaar zou zijn. Het fraai uitgegeven en goed geïllustreerde boek van Van der Poel voldoet daaraan geheel.

J. P. van de Voort

D. Grosheide, e. a., *Vier eeuwen Universiteitsbibliotheek Utrecht, I, De eerste drie eeuwen* (Utrecht: Bibliotheek der Rijksuniversiteit-HES Uitgevers, 1986, 303 blz., f39,50, ISBN 90 6194 016 8).

Vermeulen dwong respect af 'door den tact waarmede hij aan zijn *laten* den schijn van *doen* geeft'. Dit scherpe oordeel van een universitaire bestuurder over deze negentiende-eeuwse Utrechtse bibliothecaris is gelukkig volstrekt niet maatgevend voor het verleden van de universiteitsbibliotheek als geheel. Bovendien was, u raadt het al, Vermeulens slechte naam volgens de loyale auteur die hem beschrijft geheel onverdiend. Het bovenstaande is een van de weinige voorbeelden van charmante bijziendheid, die deel I van *Vier eeuwen Universiteitsbibliotheek Utrecht* sieren. Het zou bepaald oneerlijk zijn, de schrijvers te betichten van kritiekloze verheerlijking van de eigen instelling. Terecht dienen zij hun eigen werk aan als de eerste na de oorlog uitgegeven geschiedenis van een Nederlandse wetenschappelijke bibliotheek. Een licht verwijt kan slechts zijn dat de opzet een van de minder plezierige kenmerken vertoont van veel moderne ondernemingen: verbrokkeling in de uitvoering. Het nu verschenen eerste deel van de publikatie is geschreven door Pesch, Grosheide en Monna, die ieder enkele hoofdstukken voor hun rekening hebben genomen. Maar gelukkig heeft het betoog daaronder niet hinderlijk geleden. Deel twee, te schrijven door J. van Heijst, zal de periode na 1878 moeten behandelen.

De bibliotheekwetenschappen hebben zich allengs ontwikkeld tot een eigen discipline met specifieke vragen en een bijpassende aanpak. Het spreekt daarom vrijwel vanzelf dat dit nieuwe boek over de stads- en universiteitsbibliotheek in Utrecht veel aandacht besteedt aan huisvesting, personeel, beheer, collectievorming, voorwaarden en mogelijkheden tot raadpleging of uitlening en bovenal ook de catalogisering van het eigen bezit. Voor de verleiding een oordeel te vellen over de betekenis van het boekenbezit op bepaalde vakgebieden zijn de auteurs, als zij deze al hebben gevoeld, niet bezweken. Wel is er ruime aandacht gegeven aan de handelende personen. Bibliothecarissen in hun eigenaardigheden, volijverige of stelende *custodes*, naar pragmatisme of vakidiotisme neigende hoogleraren en weifelachtige bestuurders worden aan de lezer voorgesteld. Maar hierin zijn de drie schrijvers niet blijven steken. Zij laten ook zien hoe de in 1581 gestichte stadsbibliotheek haar boeken en handschriften ontfutselde aan onwillige